

TÓTH SÁNDOR:

Magyarország katonai szerepe a második világháborúban

(Historiográfiai áttekintés)

A trianoni békeszerződés területi revíziójának délibábját kergető magyar uralkodó körök, a Jugoszlávia elleni agresszióban történt részvétellel belesodorták Magyarországot a második világháborúba a fasiszta Németország oldalán. Alig telt el két és fél hónap e lépés után, mikor a kormány, engedve a katonai vezetés nyomásának, hadat üzent a Szovjetunióknak, attól félve, hogy lemarad a csatlósok versenyfutásában Hitler kegyeiért. A Szovjetunió elleni támadásba az ún. Kárpát-csoport kapcsolódott be, melynek állományába a két gépesített és egy lovasdandárból álló gyorshadtest, valamint egy hegyi és egy határvadász dandár tartozott. Összlétszáma mintegy 44 és félezer főt tett ki. Az utóbb említett két dandár, megszálló feladatok ellátására hamarosan kivált a Kárpát-csoportból. A gyorshadtest azonban a német „Dél” hadseregcsoport alárendeltségében tovább nyomult előre Ukrajna területén, egészen a Donyec folyóig. A „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága a gyorshadtestet — amely a magyar haderő legjobban felszerelt, legkorszerűbb magasabbegysége volt, — csupán kisebb jelentőségű harcászati feladatokra alkalmazta. Ezek során is bebizonyosodott, hogy a magyar csapatok szervezése, kiképzése, harci technikája és vezetése nem felel meg a korszerű háború követelményeinek.

A gyorshadtest maradványait 1941 november közepén kivonták az arcvonalból és hazaszállították. Ám a Wehrmacht Moszkva alatti nagy veresége hamarosan arra készítette a német hadvezetést, hogy a csatlós országok fokozottabb résztvállalását követelje a háborúban. Így került sor 1942 tavaszán Magyarországon is a kilenc könnyű gyalogos és egy páncélos hadosztályból álló, 200 ezer főnyi 2. hadsereg mozgósítására és frontra küldésére.

A 2. hadsereg a Don folyóhoz vonult fel (több hadosztálya 1000—1200 km-t tett meg gyalogmenetben) a Voronyezstől Pavlovszkig terjedő 208 km-es szakaszra. A nyár folyamán és kora ősszel tetemes veszteségekkel járó hídfőharcokban vett részt, majd folyamvédelemre rendezkedett be. Ebben a helyzetben érte 1943. január 12-én a szovjet csapatok nem várt támadása. A jól szervezett és céltudatosan vezetett szovjet hadművelet során a 2. hadsereg rövid idő alatt katasztrofális vereséget és százezres nagyságrendű veszteséget szenvedett.

A 2. hadsereg veresége után a hátszországban jóformán csak kiképzési célokra megfelelő minőségű és mennyiségű hadianyag maradt. A veszteség pótlására a zömmel német megrendelésre termelő magyar hadiiparnak huzamosabb időre volt szüksége. Ezért a kormány — az időközben kilenc könnyű hadosztályt kitevő megszálló erőn kívül — nem tudott újabb harcoló csapatokat küldeni a keleti hadszíntérre. A kialakult helyzetben a magyar uralkodó körök visszatértek eredeti katonapolitikai koncepciójukhoz. Ennek lényege abban foglalható össze, hogy Németország katonai erőfeszítéseit elsősorban anyagi

eszközökkel kell támogatni, a haderő zömét pedig a háború végére tartalékolni, a területi igények érvényesítése és a belső rend fenntartása céljából. E koncepció jegyében folyt a hadseregszervezés Magyarország német megszállásáig.

Az így felállított katonai erőt azonban a kormány nem a saját katonapolitikai koncepciójának megfelelően használhatta fel. 1944. március 19-ét követően rövidesen sor került az 1. hadsereg mozgósítására, melynek létszáma csakhamar elérte a 300 000 főt. Az 1. hadsereget Galíciában vetették harcba, hogy lezárja a német „Észak-Ukrajna” hadseregesoport veresége által keletkezett 200—300 km-es hézagot az arcvonalon. Támadása rövid idő múltán kifulladt, majd veszteségteljes védelmi harcokra kényszerült. Eközben fokozatosan visszavonult az Északkeleti-Kárpátokban kiépített állásokba.

Romániának a fasiszta blokkból történt kiválása hatására a magyar kormány 1944 augusztus végén felállította a 2., alig egy hónappal később pedig a 3. hadsereget is. A mozgósítások következtében 1944 szeptember végén, mikor a szovjet csapatok Románia felől átlépték a magyar határt, a magyar haderő összesen 27 hadosztályból állt, állományába több mint egymillió ember tartozott. 1944 őszén három hadsereg egyidejű fegyverben tartásával Magyarország elérte a katonai erő kifejtés maximumát. A 27 hadosztály zöme azonban nem volt teljes harcértékű. Személyi állományának többségét tartalékos és póttartalékos korszálybeli katonák tették ki; fegyverzete és felszerelése elavult; csökkentett mennyiségű és korszerűtlen, fogatolt vontatású löveganyaggal rendelkezett; hatékony páncéelhárításra nem volt képes.

Harcértéküknek megfelelően a magyar csapatok szerepe a németek oldalán, csakúgy mint korábban, 1944 őszét követően sem volt jelentős. A katonák döntő többsége csupán kényszerből harcolt. Szülőhelyükhöz közeledve mind nagyobb számban otthagyták a frontot, illetve éltek az alkalommal és megadták magukat. A Magyarország és Szlovákia területén vívott harcokban több magyar hadosztályt szétverték a szovjet csapatok. Mégis, elsősorban nem az így elszenvedett veszteség nagysága, hanem a katonák háborúellenes magatartása vezetett oda, hogy 1945 március elején már csupán öt magyar hadosztály harcolt a Wehrmacht oldalán.

Időközben a Hitler-ellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogásából Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány, az 1945. január 20-án aláírt Fegyverszüneti Egyezmény értelmében az ország felszabadított területein megkezdte egy új hadsereg szervezését, hogy bekapcsolódjék a fasiszmus elleni háborúba. Öt hadosztály felállítása indult meg, de a szervezés elhúzódása következtében csupán két hadosztály jutott ki osztrák hadművelési területre. A Wehrmacht feltétel nélküli kapitulációja azonban már szükségtelenné tette bevetésüket. A sajátosan alakult körülmények miatt a fasiszmus elleni harcban csak azok a magyar reguláris egységek vettek részt, amelyek a szovjet csapatok oldalán jöttek létre, önként jelentkező katonákból. Ilyen volt a Budai Önkéntes Ezred és több műszaki alakulat.

A második világháború méreteihez képest Magyarország katonai szerepe nem volt számottevő. A résztvállalással azonban az uralkodó körök teljesen a hitleri érdekeknek rendelték alá az ország gazdaságát, feladták nemzeti önállóságát, függetlenségét. Hadszintérré vált az ország, a háborús emberáldozatok száma — beleértve a polgári lakosság veszteségeit is — elérte a 600 ezer főt, s elpusztult a nemzeti vagyon 40%-a. Kormányaik katasztrófpolitikájáért ily nagy árat fizettek a magyar dolgozó tömegek.

E historiográfiai áttekintés két részre tagolódik. Az első rész azokat a külföldi forrásműveket, feldolgozásokat és memoárokat ismerteti, amelyek valamely mértékben foglalkoznak Magyarország második világháborús katonai szerepével. A második rész a téma magyarországi forrásairól és irodalmáról ad áttekintést. A politikai történet és az antifasiszta ellenállási mozgalom történetének feltárása terén végzett munkáról és elért eredményekről külön referátumok számolnak be. Ezért a jelen áttekintés e témakörök irodalmát csupán annyiban érinti, amennyiben az egyes munkák esetleg lényeges adatokat vagy figyelemreméltó szempontokat tartalmaznak Magyarország katonai részvételének megítélésére a második világháborúban.

A külföldön megjelent művek ismertetését a szovjet hadtörténeti irodalommal kezdjük, mivel a magyar uralkodó körök háborús erőfeszítései 1941—1945 között döntően a Szovjetunió ellen irányultak.

A szovjet hadtörténetesek munkái közül elsőként érdemel említést a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történetét összefoglalóan tárgyaló magyar nyelven is kiadott hat kötetes reprezentatív feldolgozás.¹ E műben a magyar kutatások eddig elért eredményeire is támaszkodva, valamint a feltárt forrásanyag alapján elsőként esik szó, viszonylag részletesen, Magyarország és hadserege szerepéről, a háborúba történt bekapcsolódástól az ország felszabadításának befejezéséig eltelt időszakban. Az első kötetben ábrázolást nyer az a folyamat, melynek során a területi igényeik kielégítését remélő és annak érdekében mindenre kész magyar kormányok fokozatosan lecsatlakoztak a fasiszta Németország mellé, s hadbaléptek a Szovjetunió ellen. A második kötetben a délnyugati irányban támadó ellenséges erők között tévesen történik említés többször is a VIII. magyar hadtestről, a Kárpát-csoport, illetve a gyorshadtest helyett. A harmadik kötetben kapott helyet a 2. magyar hadsereg Don menti harcainak tárgyalása. Az itt közölt adatok, az annakidején tudatosan keltett és még ma is élő tévhittel ellentétben, világosan érzékeltetik, hogy a 2. magyar hadsereg nem jelentős túlerőben lévő, hanem jobban vezetett és képzettebb, magasabb erkölcsi-politikai szinten álló, tervszerűen tevékenykedő, a lehetőségek teljes kihasználására törckvő szovjet csapatok mérték megsemmisítő vereséget. Az adatok e mellett megcáfolják a hitlerista vezérkar korabeli, és a német tábornokok munkáiban ma is lépten-nyomon fellelhető ama kedvenc vádjait, mely szerint a vereségéért elsősorban a csatlós — köztük a magyar — csapatok a felelősök. A 4. és 5. kötet egy-egy fejezete a szovjet hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteivel foglalkozik. A legfontosabb összefüggéseket feltárva, a lényeges sajátosságokat bemutatva és a problémákat érzékeltetve, elsőként ad az alapvető forrásokra épülő tudományosan megalapozott képet e hadműveletekről anélkül, hogy részletesen tárgyalná az eseménytörténetet.

Magyarország második világháborúban való részvételének történetéről A. I. Puskás tollából jelent meg az első részletes marxista elemzés és összefoglalás.² Magyar nyelven is kiadott monográfiájában a szerző teljességre törekvő forrásfeltárás eredményeként, sokoldalúan bemutatja a magyar kormányok politikáját a háború előtt és alatt, annak összes következményeivel; árnyaltan ábrázolja a háborúellenes erők tevékenységét s a forradalmi helyzet érlelődését Magyarországon. A magyar csapatok tevékenységét nem ismerteti részletesen.

¹ A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. 1—6 k. Bp. 1964—1967. Zrínyi Katonai Kiadó.

² A. I. Puskas: Magyarország a második világháborúban. Bp. 1971. Kossuth Kiadó.

Annál nagyobb gondot fordít a katonatömegek között végbement politikai erjedés folyamatának és mélységének feltárására. Számos, korábban ismeretlen adatot közöl a magyar katonák — sok esetben szervezett és zárt körökben végrehajtott — átállásáról és bekapcsolódásáról a fasizmus elleni harcra.

Mint ismeretes, a második világháború utolsó hadjáratának időszakában Magyarország területe is hadszíntérré vált, amelyen heves és nehéz harcok dúltak fél esztendőn át. A szovjet hadsereg magyarországi harctevékenységevel a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történetét tárgyaló valamennyi szovjet feldolgozás kisebb-nagyobb terjedelemben foglalkozik. Ezek felsorolásától eltekintünk, mert a témát egy külön korreferátum tárgyalja részletesen. Szükségesnek tartjuk azonban e helyütt is megemlíteni a legfontosabb monográfiákat, tanulmányokat és memoárokat.

M. M. Malahov a magyarországi hadműveletek történetének ismert kutatója elsősorban a hadművészeti problémákat elemezte írásaiban. Ezek közül összefoglaló kismonográfiáját és a dunántúli harcokat részletesen tárgyaló értékes tanulmányát emeljük ki.³ M. M. Minoszjan Délkelet-Európa felszabadítását tárgyaló művében⁴ jelentőségének megfelelő teret szentel a 2. és 3. Ukrán Front Magyarország területén vívott harcainak. Érdeme, hogy a vezetést és a csapatok tevékenységét kritikusan ábrázolja, bár helyenként az elkövetett hibáknak tényleges hatásuknál nagyobb szerepet tulajdonít. S. P. Taraszov a Budapest felmentését célzó német ellencsapások elhárítását,⁵ D. F. Loza a Nógrád-megye felszabadítását eredményező harccselekményeket,⁶ I. A. Plijev a vezetése alatt harcolt lovas-gépesített csoport magyarországi működését,⁷ egy szerzőpár pedig az 53. hadsereg 57. hadtestének Tiszán végrehajtott átkelését⁸ dolgozta fel.

Forrásértékét tekintve a szovjet hadtörténeti irodalomnak, az említettekén kívül, több olyan terméke van, amely nélkülözhetetlen a magyarországi hadműveletek történetének teljes megismeréséhez. Azok a művek tartoznak ide, amelyek műfajilag a memoár és a tudományos feldolgozás szerencsés ötvözeteként tárják fel sokoldalúságukban a történéseket, illetve azok különböző részleteit. Közülük első helyen érdemel említést a Malinovszkij és a Zaharov marsall vezette két szerzői kollektíva munkája.⁹ Mindkét kötet a szovjet—német arcvonal délnyugati szárnyán vívott hadműveletekkel foglalkozik, ezen belül adja részletes rajzát és szakszerű elemzését a magyarországi hadszíntéren lezajlott harccselekményeknek. Közös jellemzőjük, hogy őszintén feltárják a vezetés gond-

³ M. M. Malahov: Oszvobozsdenie Vengrii i vosztocsnoj Ausztrii. Moszkva, 1965. Voenizdat. M. M. Malahov: Ot Balatona do Veni. Moszkva, 1959. Voenizdat.

⁴ M. M. Minoszjan: Oszvobozsdenie narodov Jugo-vosztocsnoj Jevropi. Moszkva, 1967. A mű magyarországi hadműveletekkel foglalkozó fejezetei magyar nyelven: Hazánk felszabadulása 1944—1945. Bp. 1970. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁵ S. P. Taraszov: Boj u ozera Balaton. Moszkva, 1959. Voenizdat.

⁶ D. F. Loza: Nógrád megye felszabadítása. — Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 4. sz.

⁷ I. A. Plijev: A Tisza völgyében. Hadtörténelmi Közlemények, 1965. 1. sz.

⁸ T. Ribin—V. Ogarjov: Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944 novemberében Egertől 50 km-re délkeletre. Lásd Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Bp. 1960. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁹ Budapest, Vena, Praga. Isztoriko-memuarnij trud. Avt. koll. R. Ja. Malinovszkij, M. V. Zaharov itd. Moszkva, 1965. Voenizdat. A budapesti hadművelettel foglalkozó fejezete magyarul megjelent a Hazánk felszabadulása 1944—1945 című kötetben, Bp. 1970. Zrínyi Katonai Kiadó. Oszvobozsdenie Jugo-vosztocsnoj i Centralnoj Jevropi vojszkami 2-go, 3-go Ukranszkijh Frontov 1944—1945. Avt. koll. M. V. Zaharov, Sz. Sz. Birjuzov itd. Moszkva, 1970. Izd. Nauka. Magyar nyelven A 2. és 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet-és Középeurópában, 1944—1945 címmel 1973-ban jelentette meg a Zrínyi Katonai Kiadó.

jait, problémáit és önkritikusan tárgyalják az eseményeket. A két munka mondanivalóját jól kiegészíti Sz. M. Styemenko újabb memoárja,¹⁰ amely számos, eddig ismeretlen részletet közöl a hadműveletek tervezésével és szervezésével kapcsolatban. Több csapattörténet is érdemben foglalkozik a magyarországi hadműveletek egy-egy fázisával. Az 57. hadsereg,¹¹ a 4. gárdahadsereg,¹² a 20. gárda lövészhadtest,¹³ a 23. lövészhadtest,¹⁴ és a 316. lövészadosztály¹⁵ harci útját felelevenítő kötetek, értékes adataik mellett hűen ábrázolják a csapatok nehézségeit és a katonák hősiességét. Ez a jellemzője az A. M. Szamszonov szerkesztésében megjelent visszaemlékezésgyűjteménynek is.¹⁶

Mint az eddigiekből látható, a szovjet hadtörténetírás Magyarország második világháborúban játszott katonai szerepének témaköréből, ezideig legtöbbet a magyar hadszíntéren lezajlott harcok történetével foglalkozott.

Magyarország felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán részt vettek bolgár, jugoszláv és román csapatok is. Bulgária, Jugoszlávia és Románia részvételét a hitleri Németország elleni háborúban az említett országok hadtörténetészei részletesen feldolgozták. Forráskiadványok, monográfiák, tanulmányok és népszerűsítő feldolgozások hosszú sora jelzi munkásságuk eredményeit. E művek közül elegendőnek tartjuk csupán azokra hivatkozni, amelyek önmagukban is reprezentálják az elért eredményeket, illetve speciális magyar vonatkozásaik miatt különös érdeklődésre tarthatnak számot.

1966-ban jelent meg az addigi kutatásokat összegezõ három kötetes kiadvány Bulgária honvédõ háborújáról.¹⁷ A nagyszabású vállalkozás 3. kötete harcászati részletességgel tárgyalja az 1. bolgár hadsereg csapatainak részvételét Magyarország dunántúli területeinek felszabadításában, a 3. Ukrán Front hadműveleti alárendeltségében.

A Horthy-hadsereg második világháborús szerepléséhez szervesen hozzátartozott a megszálló tevékenység a Magyarországhoz visszacsatolt területeken és Ukrajnában. E tevékenység feltárása terén a jugoszláv történészek és hadtörténészek érték el a legfigyelemreméltóbb eredményeket. Több értékes, adatokban gazdag monográfia és tanulmány foglalkozik a megszállási rendszer kiépítésével, funkcionálásával és a megszálló erők partizánok elleni harcaival. E tekintetben a jugoszláv történészek és hadtörténészek között különösen J. Mirnić, Z. Atanacković, F. Godina és V. Strugar munkássága jelentős. Mirnić a magyar levéltárakban végzett széleskörű anyaggyűjtés eredményeként több tanulmányban¹⁸ részletesen feldolgozta a bácskai katonai közigazgatás történetét, a megszálló csapatok működését. Atanacković több könyvében¹⁹ a vajdasági ellenállási mozgalom oldaláról, Godina pedig a Muraközben²⁰ mutatja be, elemzi és értékeli ugyanezeket a kérdéseket. Strugar könyvében²¹ egyéb fontos adatok

¹⁰ Sz. M. Styemenko: V szerdce Jevropi. — Znamja, 1972. 2—3. sz.

¹¹ M. N. Sarohin—V. Sz. Petruhin: Puty k Balatonu. Moszkva. 1966. Voenizdat.

¹² Ot volzsszkih sztepi do avsztrickih Alp. Red. T. Voroncov. Moszkva, 1971. Voenizdat.

¹³ N. J. Birjukov: Trudnaja auka pobezdaty. Moszkva. 1968. Voenizdat.

¹⁴ Sz. A. Andrjusczenko: Dunajszkie volni. Lvóv, 1967. Izd. Kamenjar.

¹⁵ G. Sz. Csebotarjov: Szoldati mira. Dnyepropetrovszk, 1970. Izd. Promin.

¹⁶ Oszvobozsdenie Vengrii ot fasizma. Moszkva. 1965. Izd. Nauka.

¹⁷ Otecsestvenata vojna na Balgarija 1944—1945. Szófia. 1966. Drzsavno Voenizdat.

¹⁸ Lásd pl. J. Mirnić: Sisten jedinstvennog rukovodstva madarskog okupatora i borbi protiv NOR u Backoj. — Vojnoistoricki Glasnik, 1968. 2. sz.

¹⁹ Lásd pl. Z. Atanacković: Vojvodina u borbi. Novi Sad. 1963.

²⁰ F. Godina: Prekmurje 1941—1945. Murska Subota. 1967.

²¹ V. Strugar: Rat i revolucija Jugoslavije 1941—1945. Beograd. 1970.

mellett pontos kimutatást találunk a jugoszláviai magyar megszálló erőkről. Az említett szerzők művei a jugoszláv történészek körében elfogadott, reális álláspontot tükröznek a megszállók tevékenységéről. A jugoszláv nép antifasiszta harcát összefoglalóan tárgyaló kétkötetes kiadványban²² pontos leírást és értékelést olvashatunk a jugoszláv csapatok szerepéről a magyarországi hadműveletekben. A román hadtörténeti irodalom nagyszámú termékei közül egy szerzői kollektíva 1966-ban kiadott részletes, adatgazdag monográfiáját említjük.²³ A munka az addigi kutatások eredményeit összefoglalva ad képet Románia bekapcsolódásáról és részvételéről a fasiszta Németország elleni háborúban. Ezen belül tárgyalja a 2. és 3. magyar hadsereg támadásának elhárítását, majd a román csapatok szerepét a debreceni és budapesti hadműveletben.

Az eddigiekkel ellentétben, az egykori antifasiszta koalíció nyugati tagállamainak hadtörténeti irodalma Magyarország második világháborús katonai szerepével mindezeideig keveset foglalkozott.

Az amerikai és angol hivatalos kiadványok: Az USA Army in World War II. csaknem száz és a Grand strategy hat kötetében például egyetlen olyan utalás sem található, amely a pusztán adatközlés, vagy legjobb esetben az elvi általánosítás szintjét meghaladóan foglalkoznék Magyarországgal. Ugyanez a megállapítás érvényes az egyéb hadtörténeti feldolgozásokra is. Ismereteink szerint az egyetlen kivételnek Fuller, a nemrégiben elhunyt ismert angol hadtörténész tekinthető. Az ő munkájában olvashatunk bizonyos hadművészeti értékelést a magyarországi harcokról. Fuller úgy ítéli meg, hogy hadászatiilag helyes volt Friessner vezérezredes, a „Dél” hadseregcsoport parancsnokának védelmi terve 1944 december végén, amely Budapest keleti felének feladására és a nyugati oldal, illetve a dunántúli részek megtartására irányult.²⁴ Mint ismeretes, ezt a tervet Hitler mereven elutasította és Budapest keleti hídfőjének végsőkig való tartását követelte meg. A többi angol, amerikai és francia szerző: Liddell Hart, C. Falls, Montgomery, Esposito, Chassin és mások, lényegében nem mennek túl az események szűkszavú, többnyire másodlagos források alapján történő regisztrálásán.

Hasonló helyzettel találkozunk a memoáirodalom terén is. A hadvezérek és politikusok emlékiratai jóformán semmi lényeges újat nem tartalmaznak Magyarországi katonai szerepéről. Churchillt tekinthetjük az egyetlen kivételnek. Műve III. kötetében²⁵ értékelő megállapításokat tesz Magyarországnak a német hadigépezetben elfoglalt helyéről, a VI. kötetben²⁶ pedig arra utal, milyen fontossággal bírt a magyarországi hadszíntér Hitler terveiben.

Külön érdemel említést a Magyarország két világháború közötti történetét személyes tapasztalatai alapján is jól ismerő Macartney angol professzor nagy erudícióval megírt munkája.²⁷ A könyv elsősorban politikatörténeti jellegű, de számos, máshol nem található adatot tartalmaz a magyar hadsereg és a katonai felsővezetés szerepére is. Különösen a háborúba való belépés, a 2. hadsereg frontra küldése, Horthy kormányzó kiugrási kísérletének tárgyalásakor szólaltat meg

²² *Oslobodilacki rat narodna Jugoslavije 1941—1945.* Beograd, 1965.

²³ *Romania in razboiul antihitlerist 23. august 1944—9. mai 1945.* Autori: V. Anescu, C. Antip etc. Bucureşti, 1966. Editura Militara.

²⁴ *J. C. Fuller: The Second World War 1939—1945. A strategical and tactical history.* New-York, 1962. Duell, Sloan, Pearce, 351.

²⁵ *W. S. Churchill: The Second World War. Vol. III. The Grand Alliance.* Boston, 1950. Houghton Mifflin, 527.

²⁶ I. m. VI. 180—181.

²⁷ *C. A. Macartney: October Fifteenth. History of Modern Hungary 1929—1945. Vol. 1—2.* Edinburgh, 1957.

több egykori résztvevőt, így téve árnyaltabbá, differenciáltabbá a Magyarország katonai szerepéről alkotott képet. A visszaemlékezések bőséges használata egyik értéke, egyúttal azonban alapvető hiányossága is Macartney munkájának. Informátorainak közléseit ugyanis a szerzőnek esetenként nem állt módjában egybevetni más, hitelesebb forrásokkal. Ennek következtében a forráskritika hiánya, minden értéke mellett is egyoldalúvá teszi a könyvet.

Az a tény, hogy a nyugati szövetséges hatalmak második világháborús szakirodalma Magyarországgal alig foglalkozik, alapvetően két okkal magyarázható:

a) Magyarország valóban nem tartozott a háború jelentősebb szereplői közé;

b) a nyugati szövetségesek — légierőiktől eltekintve — nem állottak közvetlen harcértékezésben a magyar hadsereggel, s nem vettek részt az ország területén lezajlott harcokban sem.

Véleményünk szerint ezzel függ össze az a tény, hogy azok az amerikai, angol és francia munkák, melyek Magyarország második világháborús katonai szerepével egyáltalán foglalkoznak — csekély kivétellel — mennyiségüket és minőségüket tekintve sem jelentősek. Általában másodlagos forrásokra támaszkodnak, következtetéseikben ritkán lépik túl az általánosítás szintjét, önmagukban csak elvétve forrásértékűek.

Az eddigiektől eltérő módon és más oldalról mutatják be Magyarország és hadserege szerepét a Német Szövetségi Köztársaságban kiadott forrásművek és különféle feldolgozások. E munkák jelentőségét külön emeli, hogy míg az antifasiszta szövetséges hatalmak második világháborús katonai iratai ma még nem teljesen hozzáférhetőek, addig a vesztes fél: a hitleri Németország levéltári dokumentumai alapján kutathatók, illetve tekintélyes részük kiadott, vagy mikrofilm formában a kutatás rendelkezésére áll.

Magyarország katonai részvételére vonatkozóan rendkívüli jelentőségű és nagyértékű forrás a Wehrmacht főparancsnokság hadinaplója,²⁸ a hitleri helyzetmegbeszélések töredékesen fennmaradt anyaga²⁹ és a „Heeresgruppe Süd” kiadatlan hadinaplója. E forrásokban bőséges és pontos adatok találhatóak a magyar csapatok szerepére, helyzetére, harcértékére, valamint a német hadvezetés magyarországi hadszíntérhez fűződő érdekeire, elgondolásaira és terveire vonatkozóan.

Az egykori német katonai vezetők közül Friessner,³⁰ Fretter-Pico³¹ és Guderian³² foglalkoznak sokat memoárjaikban a magyar csapatok szerepével, helyzetével és a magyar hadszíntér jelentőségével a magyarországi harcok időszakában. A szerzők szubjektív beállítottsága, írásaik önigazoló jellege számos esetben megkérdőjelezi állásfoglalásaik, értékeléseik helyességét. Ennek ellenére emlékirataik sok, máshol nem fellelhető adatot tartalmaznak. Friessner és Fretter-Pico számos alkalommal a valóságnak megfelelően ábrázolják a magyar csapatok egyre csökkenő harcértékét. A tényekből azonban mindketten túlzott követke-

²⁸ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945. (Hrsg. P. E. Schramm.) Band 1—4. Frankfurt am Main. 1961—1965. Bernard-Graefe Verlag.

²⁹ Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—45. (Hrsg. Helmut Heiber.) Stuttgart. 1962. Deutsche Verlags-Anstalt.

³⁰ H. Friessner: Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg. 1956. Holsten Verlag.

³¹ M. Fretter-Pico: Missbrauchte Infanterie. Frankfurt am Main. 1957. Bernard-Graefe Verlage.

³² H. Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Neckargemünd. 1960. Vowinckel Verlag.

tetéseket vonnak le, a magyar csapatokat okolva az elszenvedett vereségekért. Guderian könyvében többször hivatkozik a közte és Hitler között kialakult ellentétre a magyar hadszíntér szerepének megítélése tekintetében. Végső fokon elismeri a magyarországi olaj birtoklásának jelentőségét, de túlzottnak tartja Hitler erőfeszítéseit Magyarországon.

Az egykori katonai vezetők memoárjai mellett a különféle német hadosztálytörténetek³³ is hasznos forrásanyagot tartalmaznak részint a magyar csapatok harctevékenysége a Szovjetunió területén, részint pedig a magyarországi hadműveletek számos mozzanatára vonatkozóan. Ez utóbbi tekintetben főleg a helytörténések számára értékesek.

Ismereteink szerint az NSzK-beli hadtörténeti irodalomban nincs olyan feldolgozás, amely önállóan, összefoglaló módon tárgyalná a magyar haderő második világháborús szereplését. Ezideig olyan munkáról sem tudunk, amely akárcsak a 2. hadsereg Don-menti, vagy az 1. hadsereg szlovákiai harcait ábrázolná részletesen. Ezeket a tudományos feldolgozások viszonylag röviden elintézik, mélyebb elemzésre egyetlen szerző sem vállalkozik. Jó példa erre, hogyan kommentálja Tippelskirch a 2. hadsereg katasztrófális vereségét. Mint írja: „A magyar hadsereg teljesen elvesztette minden tartását és pánikszerűen menekült nyugatra és északra az oroszok támadása elől.”³⁴ Hasonló szemlélettel találkozunk Jacobsen,³⁵ Philippi-Heim,³⁶ Görlietz³⁷ és más szerzők műveiben.

Lényegesen gazdagabb a magyarországi harcok történetének és tapasztalatainak feldolgozása. Az említett szerzők a szovjet—német arcvonal egészének helyzetébe ágyazva tárgyalják a magyar hadszíntéren lezajlott eseményeket, értékelik a felek terveit és tevékenységét. A hadszíntér fontosságát elismerik, bár túlzottnak ítélik Hitler erőfeszítéseit a kezdeményezés visszanyerésére. A monografikus feldolgozások közül Hans Kissel munkája³⁸ érdemel említést, a debreceni hadműveletről közölt értékes adalékai miatt. Erich Kern könyvében³⁹ is található néhány használható adat, a szerző nyíltan fasiszta szemlélete miatt azonban az események teljesen torz formában nyertek ábrázolást.

³³ Ezek közül a jelentősebbek: *R. Stoves*: Die 1. Panzer-Division 1935—1945. Chronik einer der drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim. 1961. Podzun Verlag. *Geschichte der 3. Panzer-Division Berlin—Brandenburg 1935—1945*. Berlin. 1967. Verlag Günter Richter. *E. Rebentisch*: Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzerdivision 1941—1945. Esslingen, 1963. *F. M. v. Senger und Etterlin jr.*: Die 24. Panzer-Division, vormals 1. Kavallerie-Division 1939—1945. Neckargemünd. 1962. Vowinckel Verlag. *P. Strasser*: Europäische Freiwillige. Die Geschichte der SS-Panzerdivision Wiking. Osnabrück, 1968. Munin Verlag. *H. Lanz*: Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgs-Division 1935—1945. Bad Nauheim. 1954. Podzun Verlag. *P. Klatt*: 3. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim. 1958. Podzun Verlag. *J. Braun*: Enzian und Edelweiss. Die 4. Gebirgs-Division 1940—1945. Bad Nauheim. 1955. Podzun Verlag. *H. Pohlman*: Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939—1945. Bad Nauheim. 1959. Podzun Verlag. *H. Kriegsheim*: Getarnt, getauscht und doch getreu. Die geheimnisvollen Brandenburger. Berlin. 1959.

³⁴ *K. v. Tippelskirch*: Geschichte des zweiten Weltkriegs. 3. Aufl. Bonn. 1959. Athenäum Verlag. 19.

³⁵ *H. A. Jacobson*: 1939—1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt. 1961. Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft.

³⁶ *A. Philippi—F. Heim*: Der Feldzug gegen Sowjetrußland 1941 bis 1945. Stuttgart, 1962. Kohlhammer Verlag.

³⁷ *W. Görlietz*: Der Zweite Weltkrieg. Band 1—2. Stuttgart. 1951—1952. Kohlhammer Verlag.

³⁸ *H. Kissel*: Die Panzersechslachten in der Puszta im Oktober 1944. Neckargemünd, 1960. Vowinckel Verlag.

³⁹ *E. Kern*: Die letzte Schlacht Ungarn 1944—45. Welsermühl. 1960. Wels Verlag.

A Magyarország második világháborús katonai szerepével foglalkozó, különösen megjelent feldolgozások között külön kell említeni a nyugati emigrációban élő horthysta katonák írásait. A horthysta katonai emigráció hadtörténetírói tevékenységét alapvetően a következő alapállás jellemzi:

- a) annak bizonyítása, hogy Magyarország a második világháborúból nem maradhatott ki, és hadbalépése a Szovjetunió ellen csupán preventív lépés volt;
- b) a magyar csapatok a Wehrmacht megbízható szövetségeseiként az utolsó pillanatig végrehajtották a rájuk szabott, erejüket meghaladó feladatokat;
- c) a német katonai vezetés nem bízott a magyarokban, nem teljesítette vállalt kötelezettségeit, ez a kudarckok alapvető oka.

Ezek a tendenciák a legpregnansabban megmutatkoznak Adonyi Ferenc hidegháború légkörében fogant munkájában, amely első és szakmailag eléggé gyengén sikerült kísérlet az emigráció részéről, a Horthy-hadsereg második világháborús szerepének bemutatására.⁴⁰ Az erősen fasiszta szemléletű, minden tárgylagosságot nélkülöző könyv szerzője, az előbb említett tételek igazolása érdekében, esetenként még a tényeket is durván meghamisítja. Munkájából csupán az eredeti dokumentumok használhatók. Nem sokkal jobb a helyzete Adonyinak a témával foglalkozó, nemrégiben megjelent másik könyvével kapcsolatban sem.⁴¹ Ebben is erősen eltúlozza a magyar csapatok szerepét. Így pl. az 1944 őszi fegyverben állt 27 magyar hadosztálynak fontos hadászati jelentőséget tulajdonít. Véleménye szerint: „Ezek akadályozták meg, hogy a szovjet hadseregek nem érték el hamarabb Dél-Németországot. Nélkülük kérdéses, hogy sor került volna a jaltai konferenciára, mert a szovjet hadseregek nem adtak volna lehetőséget, hogy a nyugati hadseregek kelet felé nyomuljanak előre.”⁴² A tények ismeretében megállapítható, hogy Adonyi véleménye nélkülöz minden reális alapot.

Az utóbbi években dálnoki Veress Lajos egykori vezérezredes vezetésével egy szerzői kollektíva vállalkozott rá, hogy három kötetben feldolgozza Magyarország második világháborús katonai szerepének történetét. Ez évben jelent meg a munka első kötete.⁴³ A könyv három részre tagolódik. Az első rész Magyarország két világháború közötti katonai helyzetét tárgyalja meglehetősen alacsony színvonalon, tendenciózus beállítással; átlátszóan bizonygatva a háborúra való felkészülés és a hadbalépés szükségességét, jogosságát. A második rész a hadiiparról és a légierőről ad rövid, visszaemlékezéseken alapuló, csekély forrásértékű áttekintést. A harmadik rész a 2. magyar hadsereg és az 1. páncélos hadosztály Don menti harcaival foglalkozik. Dálnoki Veress Lajos a 2. magyar hadsereg helyzetét és tevékenységét szélesebb keretekbe helyezve, a nagyobb összefüggéseket bemutatva, eléggé szakszerűen ábrázolja. Erősen szovjetellenes beállítottságú írásának fő célja annak bizonyítása, hogy a magyar csapatok bátran harcoltak a legkedvezőtlenebb körülmények között. Elismeri, hogy a 2. hadsereg vereségének oka nem a nyomasztó túlerő, hanem a helyesen alkalmazott szovjet súlyképzés és a jó vezetés. A támadás váratlanságának okát a felderítés elégtelenségében és a hadsereg vezérkari főnökének téves helyzetmegítélésében látja. Ugyanakkor Jány Gusztáv hadseregpárancsnokot eléggé naiv módon mentegeti.

⁴⁰ *Adonyi Ferenc*: A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt. 1954. Kleinmayr.

⁴¹ *F. v. Adonyi-Naredy*: Ungarns Armee im zweiten Weltkrieg. Neckargemünd. 1971. Vowinkel Verlag.

⁴² I. m. 161.

⁴³ Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt (1920—1945). München. 1973.

Az eddigiekben említett összefoglaló munkán kívül még néhány tanulmány jelzi a horthysta katonai emigráció hadtörténetirői tevékenységét. Lengyel Béla erősen felnagyítva, kisebb-nagyobb pontatlanságokkal dolgozta fel a gyorshadtest szereplését⁴⁴ és az 1. hadsereg Kárpátokban vívott harcainak történetét.⁴⁵ Kisbarnaki Farkas Ferenc írása naplószerűen ad képet az 1. hadsereg visszavonulásáról.⁴⁶ Darnóy Pál cikksorozata a Magyarország területén 1944/1945-ben vívott harcok történetét tárgyalja.⁴⁷ Munkájának egyetlen értéke az, hogy levéltári források alapján ad folyamatos képet a magyar csapatok helyzetéről.

A horthysta katonai emigráció hadtörténetirői tevékenységétől elkülönítve kell említeni a Svájcban élő Gosztónyi Péter munkásságát. Gosztónyi a nyíltan fasiszta tendenciáktól magát elhatárolva de erősen szovjetellenes éllel dolgozta fel publicisztika ízü írásaiban az 1944—45. évi magyarországi harcok történetét.⁴⁸ E munkái csupán a feltárt, korábban ismeretlen forrásanyag miatt használhatók, szakmai értékük igen kevés. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 eleji hadsereg-szervező tevékenységét tárgyaló tanulmánya pedig lényegében a kiadott magyar forrásokra és feldolgozásokra támaszkodik, azokhoz képest újat nem ad.⁴⁹

Az eddigiekben felrajzolt vázlatos körképen arra törekedtünk, hogy a teljesség igénye nélkül érzékeltessük, milyen szemlélet és tendenciák jellemzik azokat a külföldön megjelent munkákat, amelyek valamilyen formában foglalják Magyarországon második világháborús katonai szerepével.

*

A következőkben röviden áttekintjük, mit végzett el eddig a téma kutatása terén a magyar hadtörténetírás. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a kutatók munkájának eredményességét jelentősen nehezíti a rendelkezésre álló magyar katonai iratanyag hiányos volta. A Horthy-hadsereg iratait, köztük a második világháborúban való részvételének megmaradt dokumentumait a Hadtörténelmi Levéltár őrzi. Az egykori Honvédelmi Minisztérium Elnöki 17. osztálya és a Vezérkari Főnökség Anyagi Csoportfőnökségének anyaga — a hiányok ellenére is — meggyőzően bizonyítja, hogy a Horthy-hadsereg harci technikája és felszerelése teljesen korszerűtlen volt, s Magyarország felkészületlen katonai erővel kapcsolódott be a Szovjetunió elleni háborúba. Sajnos, a csapatok iratanyaga a harcselekmények következtében jórészt megsemmisült, illetve nyugatra került. Csupán a Kárpát-csoport és a 2. hadsereg dokumentumainak egy része, köztük a hadművelési napló és mellékletei maradtak itthon. Ezeket egészítik ki a Vezérkari Főnökség napi jelentései, a béketárgyalást előkészítő bizottság katonai iratai és a budapesti I. hadtestparancsnokság parancsai. Töredekességük ellenére is rendkívül értékesek a hadbíróságok iratai. Ezekből képet alkothat a kutató a háborúval való szembefordulás fokozatosan növekvő mérté-

⁴⁴ *Lengyel Béla*: Die ungarischen Truppen im Russland-Feldzug 1941. — Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift. 1960. Nr. 10—11.

⁴⁵ *Lengyel Béla*: Die ungarische Verteidigung der Karpaten 1944. — Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift. 1956. Nr. 2, 3, 4.

⁴⁶ *Kisbarnaki Farkas Ferenc*: A Tatár-hágó visszanéz. Buenos Aires. 1952.

⁴⁷ *Darnóy Pál*: A Budapestért vívott harc. Hadtörténelmi részletek a magyar térségben lefolyt küzdelem döntő szakaszáról 1944—1945. — Hadak Útján. München. 1962. és köv. évf.

⁴⁸ *P. Gosztónyi*: Der Kampf um Budapest 1944/45. München. 1964. Verlag Schnell—Steiner. *P. Gosztónyi*: Endkampf an der Donan 1944/45. München. 1969. Verlag Fritz Molden.

⁴⁹ *P. Gosztónyi*: Die Debrecener Regierung und ihre militärischen Anstrengungen im Frühjahr 1945. — Österreichische Militärische Zeitschrift. 1965. Nr. 3—4.

kérő a lakosság és a katonák soraiban. Végezetül meg kell említeni a háborús bűnösök perének ma már kutatható, és mikrofilmen az Országos Levéltárban őrzött anyagát is. Ezek az iratok segítséget nyújtanak a háborús kormányok katonai politikájának megismeréséhez és választ adnak más, lényeges katonai kérdésekre.

Az eddigiekben ismertetett, eléggé szűk hazai forrásbázisra támaszkodhatunk a magyar kutatók mindaddig, amíg a külföldi lelőhelyek meg nem nyíltak előttük. 1958-ig a második világháború magyar katonai vonatkozásainak feltárása terén vajmi kevés történt Magyarországon. Ennek oka a forrásanyag nem kielégítő mennyisége mellett a fiatal marxista történet- és hadtörténettudomány kezdeti nehézségeiben keresendő. De szerepet játszott benne egyfajta dogmatikus szemlélet is, amely nem tartotta szükségesnek az ellenforradalmifasiszta Horthy-hadsereg történetének mélyreható tanulmányozását.

Alapvetően ezek vezettek oda, hogy 1959 előtt a háborús bűnösök peranyagán,⁵⁰ Kelemen István⁵¹ és Szirmai Dezső⁵² háborús bűnösökkel folytatott beszélgetéseit tartalmazó riportkönyvein, Czebe Jenő és Pethő Tibor közös munkáján,⁵³ Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter memoárján⁵⁴ és Tóth Sándor két tanulmányán⁵⁵ kívül nem jelent meg munka Magyarország második világháborús katonai szerepéről.

A háborús bűnösök peranyagai, melyek az Ítélet a történelem című sorozatban jelentek meg, feltárják a magyar uralkodó osztályok háborúhoz vezető és háború alatti politikájának mozgó rugóit, legfontosabb állomásait, valamint a német segédlettel hatalomra jutott Szálasi-rezsim bűneit. Kelemen István és Szirmai Dezső könyveinek anyaga lényegében kiegészíti a főbb háborús bűnösök vallomásait.

Czebe Jenő és Pethő Tibor 1946-ban megjelent közös munkája az első feldolgozás Magyarország második világháborús katonai szerepéről. A szerzőket az a cél vezette, hogy csökkentse a magyar uralkodó osztályok háborús felelősségét a közelgő béketárgyalásokon. A háborús politikáért alapvetően a szomszédos országokat okolják, melyek kormányainak merev és ellenséges magatartása kényszerítette bele Horthy-Magyarországot a hitleri Németországgal kötött szövetségbe. A magyar csapatok háborús tevékenységével nagyon röviden foglalkoznak.

Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter eléggé korán, 1946-ban megjelentette a háborús évekre vonatkozó memoárjait. Nagy érdeme, hogy rendkívül őszintén és sok adattal érzékelteti a német, nemkülönben a hazai szélsőjobboldali pártok térhódítását, befolyását a tisztikarban. Plasztikus képet ad a hadsereg korszerűtlenségéről, a katonai felsővezetésnek a politika alakulására gyakorolt káros hatásáról. Sajnálatosan keveset foglalkozik azonban a harcselekményekkel.

⁵⁰ A Bárdossy-per. 1. A vád. 2. A tárgyalás és az ítélet. Bp. 1945. Az Imrédy-per. A vád, a vallomások és az ítélet. Bp. 1946. A Szálasi-per. A vád, a vallomások és az ítélet. Bp. 1945.

⁵¹ *Kelemen István*: Interjúk a rács mögött. Bp. 1946. Müller Kiadó.

⁵² *Szirmai Dezső*: Fasiszta lelkek. Bp. 1946. Faust Kiadó.

⁵³ *Czebe Jenő—Pethő Tibor*: Magyarország a második világháborúban. A háborús évek katonai története. Bp. 1946. Új Magyarország kiadása.

⁵⁴ *Nagybaconi Nagy Vilmos*: Végzetes esztendőök 1938—1945. Bp. 1946. Kőrmendy Kiadó.

⁵⁵ *Tóth Sándor*: A Horthy-hadsereg szervezete 1920—1944. Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 1—2. és 3—4. sz. *Tóth Sándor*: Magyar katonák a hitleri fasiszmus ellen. Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 1—2. sz.

Tóth Sándor 1957-ben megjelent tanulmánya azt a folyamatot vázolja fel, melynek során sok magyar katona az ösztönös háborúellenességtől eljutott a fasizmus elleni fegyveres harc tudatos vállalásáig. Egyben választ ad arra a kérdésre: miért nem fordultak a magyar csapatok 1944 őszén szervezeten a németek ellen. Másik tanulmányában a szerző bemutatja a Horthy-hadsereg fejlődését 1920—1944 között. Meggyőzően bizonyítja, hogy a hadsereg fejlesztése nem nyugodott megfelelő gazdasági és haditechnikai alapokon.

A második világháború magyar vonatkozásainak feltárása 1959-től vett új lendületet. Erre az időre a magyar marxista történet- és hadtörténettudomány túljutott a kezdeti nehézségein, és művelői is leküzdötték a korábbi szemléleti korlátokat. A Magyar Tudományos Akadémia kormány által jóváhagyott távlati terve tehát kedvező körülmények között állíthatta egyik fő feladatként Magyarország második világháborús szerepének tanulmányozását a kutatók elé.

Az eredmények között mindenekelőtt az azóta közzétett, igen értékes okmánypublikációkat kell megemlíteni. 1961-ben jelent meg Csima János adatokban gazdag, terjedelmes összeállítása.⁵⁶ A szerző széleskörű kutatások eredményeként, esetenként alegységig vagy egységig bezárólag ismerteti a magyar csapatok tevékenységét a bécsi döntésekkel visszacsatolt területeken, a Jugoszlávia elleni agresszió és a Szovjetunió elleni háború során, a megszállt szovjet területeken s kitelepülésüket Németországba. A munka rendkívül hasznos segítséget jelent a témával foglalkozó kutatók számára. Ugyanez mondható el Csima János másik publikációjáról is, amely Magyarország második világháborús katonai szerepének legfontosabb statisztikai adatait tartalmazza.⁵⁷

Kun József tette közzé Percy Ernst Schramm naplóját,⁵⁸ amelyből megismerhető a német és a magyar katonai vezetés együttműködése abból a célból, hogy Magyarország önként lépjen be a Szovjetunió elleni háborúba. Horváth Miklós dokumentumkötete⁵⁹ megismerteti az olvasót a 2. hadsereg frontraküldésének körülményeivel, a Don-mentén vívott harcaival s a katasztrofális vereség okaival, felelőseivel. A dokumentumok képet adnak a hadsereg korszerűtlenségéről, kritikuss ellátási-utánpótlási helyzetéről, a katonák erkölcsi-politikai és fizikai állapotáról, mérhetetlen szenvedéseiről, a németek velük szemben tanúsított brutalitásairól. Gazi József⁶⁰ és Morva Tamásné⁶¹ okmánypublikációi szemléletesen érzékeltetik a Horthy-hadseregben végbement bomlási folyamatot, a háborúellenesség fokozódását és a németekkel való szembefordulás méreteit.

Az ismertetett forrásközlések jelentős segítséget nyújtottak a második világháború számos magyar vonatkozásának megismeréséhez és ösztönzőleg hatottak a téma további kutatására. Ennek során az elmúlt években több tanul-

⁵⁶ Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945). Bp. 1961. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattárának kiadása.

⁵⁷ Csima János: Magyarország katonai részvétele a második világháborúban. Okmánytár. Hadtörténelmi Közlemények, 1966. 3. sz.

⁵⁸ Kun József: A német hadvezetés magyarországi politikájához. 1941. március—július. Századok, 1965. 6. sz.

⁵⁹ Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. 2. bőv. kiad. Bp. 1959. Hadtörténelmi Intézet — Zrínyi Kiadó.

⁶⁰ Gazi József: Magyar katonák átállásai a Vörös Hadsereghez hazánk felszabadítása során. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 4. sz.

⁶¹ Gazi József: Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg bomlásának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 2. sz. Morva Tamásné: Dokumentumok az ellenforradalmi rendszer utolsó napjainak történetéhez (1944 november—1945 február). Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 1. sz.

mány és néhány monográfia látott napvilágot, melyek feltárják Magyarország katonai szerepének több vonatkozását.

E munkák közül elsőként érdemel említést Godó Ágnes és Sztana Béla könyve,⁶² amely az ideológiatörténet oldaláról világítja meg a háborúra való felkészülés és a részvétel főbb problémáit. A szerzők rámutatnak a háborús politika okaira, ismertetik a lakosság és a hadsereg eszmei, politikai felkészítésének módszereit, a rendszer katonai politikájának főbb jellemzőit, s a hadsereg technikai korszerűtlenségének erkölcsi ellensúlyozására irányuló erőfeszítéseket.

Csima János a katonai vezetésnek a politikára gyakorolt befolyását tárgyalja terjedelmes tanulmányában.⁶³ Egy másik írásában a háború alatti hadseregfejlesztés problémáit elemzi.⁶⁴ Mindkét anyag jól szemlélteti a magyar uralkodó körök végtelenen rövidlátó politikáját és háborús erőfeszítésének méreteit, hatását.

Tóth Sándor tanulmánya a hadsereg helyzetét a háborúba lépés időszakában mutatja be.⁶⁵ Értékeli szervezetét, harci technikáját, felszerelését, a különböző fegyvernemek állapotát, a kiképzés színvonalát, a katonák erkölcsi-politikai állapotát. Kimutatja, hogy a politikai és katonai vezetés a német villámháborús sikerek büvöletében, teljesen felkészületlenül vitte bele az országot a háborúba.

A hadsereg gépesítésére irányuló erőfeszítéseket tárgyalja Dombrády Loránd értékes, rengeteg új adatot feltáró tanulmányaiban.⁶⁶ Kutatásának eredményei sokoldalúan bizonyítják, hogy a Horthy-hadsereg, az ország anyagi teherbírását maximálisan igénybevevő fejlesztés ellenére, mindvégig korszerűtlen maradt. Tényekkel igazolja azt is, hogy a németek ismételt ígéreteik ellenére sem nyújtottak számottevő segítséget a magyar haderő korszerűsítéséhez.

Magyarország második világháborús szerepének egyik leglényegesebb kérdése a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódás. Érthető, hogy e kérdésnek több kutató is figyelmet szentelt. Juhász Gyula monográfiájában⁶⁷ és Ránki György tanulmányában⁶⁸ elsősorban a hadbalépés körülményeinek politikai problematikáját tárják fel. Kun József⁶⁹ és Tóth Sándor⁷⁰ tanulmányai ezzel szemben a katonai és katonapolitikai vonatkozásokat mutatják be. Az említett munkák lényegében teljes képet adnak a kérdéstről. Világossá teszik azokat a körülményeket, melyek oda vezettek, hogy a kormány — a katonai vezetés nyomásá-

⁶² Godó Ágnes—Sztana Béla: A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Bp. 1965. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁶³ Csima János: Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájának betöltött szerepéről. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 3. sz.

⁶⁴ Csima János: A magyar hadseregfejlesztés távlati terveinek kudarca a második világháború alatt. Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 1. sz.

⁶⁵ Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. Hadtörténelmi Közlemények, 1961. 2. sz.

⁶⁶ Dombrády Loránd: A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megteremtésére 1938—1940. Hadtörténelmi Közlemények, 1970. 4. sz. Dombrády Loránd: Adalékok a Horthy-hadsereg gépesítésének történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1971. 1. sz. Dombrády Loránd: A Horthy-hadsereg tábori tüzéségének anyagi-technikai állapota 1940-ben a háborúba lépés előtti időszakban. Hadtörténelmi Közlemények, 1972. 4. sz.

⁶⁷ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919—1945. Bp. 1969. Kossuth Kiadó.

⁶⁸ Ránki György: Magyarország belépése a második világháborúba. Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 2. sz.

⁶⁹ Kun József: Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai. Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 1. sz.

⁷⁰ Tóth Sándor: Horthy-Magyarország felkészülése és bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba. Hadtudományi Közöny, 1971. 1. sz.

nak engedve — minden külső kényszer nélkül, önként belépett a Szovjetunió elleni háborúba. A szerzők kutatási eredményeit felhasználva írta meg egy riportnaplóban Pintér István a háború első két hetének történetét.⁷¹

A hadműveleti iratok hiányos volta miatt mindezekig kevés tanulmány készült el a Horthy-hadsereg harcairól. Tóth Sándor a rendelkezésre álló források alapján viszonylag részletesen feldolgozta a Kárpát-csoport, illetve a gyorsadtest részvételét az 1941. évi hadjáratban.⁷²

Horváth Miklós korábban említett dokumentumkötetén kívül a 2. hadsereg Don-menti harcaival Görgényi Dániel memoárja⁷³ és Gindert Károly tanulmánya foglalkozik.⁷⁴ Görgényi személyes élményei és a megmaradt hadműveleti iratok alapján ad megrázó erejű képet a 2. hadsereg helyzetéről, a hídfőharcokban elszenvedett veszteségeiről és a szovjet támadás eredményeként bekövetkezett pusztulásáról. Gindert Károly az 1. páncélos hadosztály szerepét mutatja be, elemzi és értékeli a Don-menti hídfőharcokban.

Mint ismeretes, Magyarországon új helyzetet teremtett az 1944. március 19-én minden ellenállás nélkül végrehajtott német megszállás. A megszállás politikai és katonai előkészítésének, végrehajtása tervének legfontosabb dokumentumai két okmánykiadványban is helyet kaptak.⁷⁵ A megszállás katonai vonatkozásait első ízben Kun József dolgozta fel tudományos igénnyel, rendkívül alapos tanulmányában, német és magyar levéltári források felhasználásával.⁷⁶ A témáról 1968-ban megjelent Ránki György monográfiája.⁷⁷ A szerző az alapvető összefüggések gondos és mélyreható elemzésével mutatja be a megszálláshoz vezető utat, az uralkodó körök illúziókra épült felemás politikáját és a megszállás összes következményeit. Kun József és Ránki György adatokkal alátámasztva foglalnak állást a megszállással szembeni ellenállás reális, objektív lehetősége mellett.

A német megszállás mellett Magyarország sorsára tragikusan kiható esemény volt Horthy kormányzó 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlete és Szálasi Ferenc hatalomra jutása. E kérdés-komplexummal több kutató foglalkozott. Rozsnyói Ágnes,⁷⁸ Ölvedi Ignác⁷⁹ és Tóth Sándor⁸⁰ pontosan rekonstruálták az eseményeket s gazdag tényanyaggal illusztrálták, milyen kapkodás, felelőtlenység és vétkes könnyelműség jellemezte az uralkodó körök magatartását e sors-

⁷¹ *Pintér István*: 14 nap (1941. június 22. — július 5.) Bp. 1966. Gondolat Kiadó.

⁷² *Tóth Sándor*: A Horthy-hadsereg gyorsadteste a Szovjetunió elleni rablőháborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 1966. 2. sz.

⁷³ *Görgényi Dániel*: Signum laudis. Egy katona emlékiratai. Bp. 1968. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁷⁴ *Gindert Károly*: Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. Hadtörténelmi Közlemények, 1961. 2. sz.

⁷⁵ Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: *Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos*. Bp. 1962. Kossuth Kiadó. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkowszky Lóránt, Juhász Gyula*. Bp. 1968. Kossuth Kiadó.

⁷⁶ *Kun József*: Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása 1943 szeptember—1944 március. Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 1. sz.

⁷⁷ *Ránki György*: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Bp. 1968. Kossuth Kiadó.

⁷⁸ *Rozsnyói Ágnes*: A Szálasi-puccs. Bp. 1962. Kossuth Kiadó.

⁷⁹ *Ölvedi Ignác*: A budai vár és a debreceni csata. Bp. 1970. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁸⁰ *Tóth Sándor*: A horthysta klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről. Hadtörténelmi Közlemények, 1965. 3. sz.

döntő időben, miközben a németek a leggondosabban felkészültek az ellenlépésekre.

Romániának a hitleri Németországgal történt szembefordulása után került sor Magyarországon a 2. hadsereg újbóli mozgósítására. A hadseregparancsnokságon szolgált Welser Tibor naplója⁸¹ bepillantást enged a Dél-Erdély ellen indított támadás eddig ismeretlen momentumaiba.

Mint arról az előzőekben már szó esett, Magyarország az uralkodó körök felemás, ingadozó politikája következtében 1944 őszén hadszíntérré vált, s fél esztendőn át szenvedte a háború pusztításait. A magyarországi harcok történetének feltárásával kezdettől fogva számos kutató foglalkozott. A rendelkezésre álló másodlagos forrásanyag azonban nem tette lehetővé időálló tudományos eredmények megszületését. Erre csak azután kerülhetett sor, mikor a szovjet, majd később a német hadművelési dokumentumok kutatása megkezdődhetett.

A kutatások első eredményeit jelzi Tóth Sándor összefoglaló munkája⁸² és Godó Ágnes népszerű monográfiája,⁸³ mely utóbbi harcászati részletességgel tárgyalja az 1. bolgár hadsereg magyarországi harctevékenységét. Ölvedi Ignác a 2. Ukrán Front debreceni hadművelését dolgozta fel könyvében,⁸⁴ hadművészeti elemzését és értékelését adva a témának. Az önálló kötetek között szerepel még Árokey Lajos⁸⁵ és Csima János⁸⁶ népszerű munkája.

Az említett műveken kívül az elmúlt években több olyan tanulmány jelent meg, amely jelentős előrelépésnek tekinthető a magyarországi hadműveletek történetének teljességre törekvő tudományos feltárása terén. E tekintetben Nagy Gábor kutatási eredményei első helyen érdemelnek említést. A szerző Fejér megye felszabadításával,⁸⁷ a 46. hadsereg bécsi támadó hadműveletben játszott szerepével⁸⁸ és a 3. Ukrán Front magyarországi hadműveleteinek első szakaszával⁸⁹ foglalkozó tanulmányaiban napi részletességgel tárgyalja az eseményeket, elemzi és értékeli a szemben álló felek helyzetét és terveit. Szabó Balázs a budapesti hadművelet 1944. október 29-től november 26-ig tartó két szakaszának feltárásában ért el figyelemre méltó eredményeket.⁹⁰ Borus József két helytörténeti jellegű tanulmányban⁹¹ Borsod és Fejér megye felszabadításának történetét dolgozta fel. Száva Péter rövid írásában a magyarországi hadműveletek helyéről

⁸¹ *Welser Tibor*: 37 nap a kolozsvári főhadiszálláson. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 3. sz.

⁸² *Tóth Sándor*: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Bp. 1965. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁸³ *Godó Ágnes*: A Drávától a Muráig. Bp. 1965. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁸⁴ *Ölvedi Ignác*: A budai vár és a debreceni csata.

⁸⁵ *Árokey Lajos*: Emlékező tájak. Bp. 1970. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁸⁶ *Csima János*: Makótól Sopronig. Bp. 1970. Móra Kiadó.

⁸⁷ *Nagy Gábor*: Fejér megye felszabadítása 1944. december 2.—1945. március 23. Fejér megyei történeti évkönyv. 4. Székesfehérvár. 1970.

⁸⁸ *Nagy Gábor*: A 46. hadsereg tevékenysége 1945. március 16.—április 4-ig a bécsi támadó hadműveletben. Hadtörténelmi Közlemények, 1970. 1. sz.

⁸⁹ *Nagy Gábor*: A 3. Ukrán Front felszabadító hadműveleteinek első szakasza (1944. november 27.—december 9.) Hadtörténelmi Közlemények, 1972. 2. sz.

⁹⁰ *Szabó Balázs*: A 2. Ukrán Front budapesti támadó hadműveletének I. szakasza (1944. október. 29.—november 4.) Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 4. sz. *Szabó Balázs*: A 2. Ukrán Front budapesti támadó hadműveletének II. szakasza (1944. nov. 4—26.) Hadtörténelmi Közlemények, 1970. 1. sz.

⁹¹ *Borus József*: Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1944. november 6.—december 24.); Történelmi Évkönyv 1. Miskolc. 1965. *Borus József*: Fejér megye felszabadítása 1944. december 2.—1945. március 23. Fejér megyei történeti évkönyv. 4. Székesfehérvár. 1970.

és szerepéről fejt ki értékes gondolatokat.⁹² Váradi György a budapesti utcai harcok történetéhez szolgáltat számos ismeretlen adalékot.⁹³

Az említett munkák szinte mindegyikében találhatók adatok a Horthy-hadsereg Magyarország területén vívott harcaira és bomlási folyamatára is. E fontos téma részletes, önálló monográfiában történő feldolgozása azonban még a megoldandó feladatok közé tartozik.

Végezetül az új hadsereg megszervezésének problémáival foglalkozó fontosabb munkákról kell említést tenni. Mucs Sándor monográfiája és több tanulmánya elsősorban a szervezés és alkalmazás oldaláról mutatja be a Néphadsereg történetének 1948 nyaráig terjedő periódusát.⁹⁴ Munk Károly ugyanezt az időszakot a politikai fejlődés aspektusából elemzi.⁹⁵ Kis András utóbbi években megjelent tanulmányai⁹⁶ a hadseregszervezés nehézségeinek hadműveleti, gazdasági és személyi okait elemzik mélyen szántóan, valamint értékes gondolatokkal járulnak hozzá a hadsereg jellegének helyes tudományos meghatározásához. A sort egy, a határőrség megszervezését és tevékenységét bemutató dokumentumkiadvány,⁹⁷ továbbá egy memoárkötet⁹⁸ zárja le, mely utóbbi lapjain a magyar néphadsereg több egykori szervezője ír tevékenységéről és élményeiről.

*

Mint az eddigiekből kiderül, a magyar hadtörténetírás Magyarország második világháborús katonai szerepének tudományos szintézisét még nem készítette el. Ezideig csupán résztanulmányok és monográfiák jelzik a munka eredményeit, továbbá egy népszerűsítő célú összefoglalás.⁹⁹

A tudományos szintézis hiánya ellenére is megállapítható, hogy az adott körülmények és lehetőségek között a magyar kutatók az utóbbi években számottevő előrelépést tettek a téma feltárása terén. Még biztatóbb a kép, ha figyelembe vesszük a lezáratlan, folyamatban levő kutatások előrelátható eredményeit.

Természetesen még sok tennivaló van hátra. Nem kevés a fehér folt Magyarország második világháborús katonai szerepének történetében. A kezdeti ered-

⁹² Száva Péter: Az 1944–45-ös magyarországi hadműveletek helye és szerepe a német fasizmus elleni háború befejező szakaszában. Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Kiadása.

⁹³ Váradi György: A Budapesten körülrzárt fasiszta csoportosítás felszámolása. Akadémiai Közlemények, 1970. 1. sz. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Kiadása.

⁹⁴ Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése (1944. december 21.—1945. május 8.) Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 19. sz. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó. Mucs Sándor: Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 4. sz. és 1965. 1. sz.

⁹⁵ Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Bp. 1964. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁹⁶ Lásd köztük: Kis András: Létszámcsökkentések a Magyar Néphadseregben 1945 május—1946 június. Hadtudományi Közöny, 1967. 3. sz. Kis András: A hadseregszervezés néhány problémája 1945-ben. Hadtudományi Közöny, 1968. 2. sz. Kis András: Haladó katonai hagyományunk: a népi demokratikus hadsereg. Hadtudományi Közöny, 1970. 2. sz. Kis András: Az 1945-ben született hadsereg jellegéről. Az MSzMP Hajdú-Bihar megyei Bizottsága és Oktatási Igazgatóságának kiadványa a debreceni jubileumi tudományos ülészakról. 1944—1969. Debrecen. 1970.

⁹⁷ A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért 1945—1948. Belügyminisztérium kiadványa. 1970.

⁹⁸ Új haza, új hadsereg. Visszaemlékezések az 1945—47-es évekre. Szerk. Nagy Gábor—Móricz Lajos. Bp. 1970. Zrínyi Katonai Kiadó.

⁹⁹ Karsai Elek: A budai Vártól a Gyepűig. Bp. 1965. Táncsics Kiadó.

ményekre alapozva monografikus formában fel kell dolgozni a háborúba való felkészülés komplex történetét. Fontos feladat a 2. és az 1. hadsereg harcainak részletes feltárása. Önálló tanulmányt igényel a magyar csapatok magyarországi harcokban való részvételének és felbomlásának problematikája. Ugyancsak részletesen fel kell tárni és elemezni a katonai vezetésnek a politika alakításában betöltött szerepét, amely véleményünk szerint egyik kulcskérdése a Horthy-rendszer történetének. Ezek azok a legfontosabb résztémák, amelyek feldolgozása lehetővé teszi a második világháború magyar katonai vonatkozásainak a teljesség igényével történő összefoglalását.